

УДК 504.03-332.6

О. І. Фурдичко,
академік НААН, Інститут агроекології і природокористування НААН
К. А. Артюшок,
к. е. н. ПВНЗ "Міжнародний економіко-гуманітарний університет
ім. акад. Степана Дем'янука", м. Рівне

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ЛІСОВИХ ЗЕМЕЛЬ ЯК ОСОБЛИВОГО РЕСУРСУ НООСФЕРИ

У статті визначено поняття ресурсів ноосфери як отриманих, створених або відновлених людиною компонентів навколишнього середовища. Обґрунтовано визначальну роль земельних ресурсів у лісовому господарстві. Розглянуті основні методи оцінки земельних ділянок лісового фонду та визначені передумови реформування рентних відносин у лісовому господарстві.

In the article defined concept of noosferas resources as created or picked up thread and man components of environment got. Grounded the determining meaningfulness of the landed resources in forestry. The basic methods of estimation of forest fund lands and certain pre-conditions of reformation of the rent relations are considered in forestry.

Ключові слова: природокористування, ноосферний ресурс, лісівництво, земельна рента, лісова рента.

ВСТУП

У сучасних умовах науково-технічного, технологічного та соціального прогресу актуальним є питання перегляду та переоцінки підходів до трактування змісту та ролі природних ресурсів у забезпеченні задоволення потреб людини. Аналіз загальних тенденцій світового використання природних ресурсів приводить до розуміння невідворотності процесів зниження їх кількісних та якісних параметрів, перманентного загострення проблеми їх рідкості та обмеженості. Постає необхідність обґрунтування та створення ефективних механізмів вирішення кризових явищ у процесах використання природних ресурсів на основі формування теоретичної бази, що відповідає б сучасним реаліям розвитку соціальних систем з врахуванням економічного та екологічного аспектів розвитку людства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження проблем збалансованого розвитку економіки, модернізації природно-ресурсної сфери і раціонального природокористування, еколого-економічної оцінки природних ресурсів, функціонування і розвитку лісоресурсного комплексу знайшли своє відображення в наукових працях відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Слід відзначити роботи Балацького О.Ф. [1], Бистрякова І.К. [2], Голубця М.А. [3], Данилишина Б.М. [4], Ковалю Я.В., [5], Кравціва В.С. [6], Мельника Л.Г. [7] Міщенко В.С. [8], Мішеніна Є.В. [9], Синякевича І.М. [10], Фурдичка О.І. [11], Хвесика М.А. [12] та інших.

Однак, ряд положень, пов'язаних з рентними відносинами у системі природокористування, визначення ролі земельних ресурсів у лісовому господарському виробництві, формуванням земельної ренти

у лісовому господарстві та оцінки земель лісового фонду є недостатньо опрацьованими та потребують подальшого розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення поняття ресурсів ноосфери та обґрунтування на їх основі підходів до визначення ролі землі у лісовому господарському виробництві з дослідженням основних підходів до оцінки земельних ділянок лісового фонду та передумов формування рентних відносин у лісовому господарстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Людина, здійснюючи економічну діяльність, постійно контактує з оточуючим середовищем. Використання природних чинників у задоволенні своїх матеріальних та нематеріальних потреб було і залишається визначальною умовою існування людини як біологічного виду. Ступінь впливу людини на навколишнє середовище та частка залучення природних ресурсів до господарської сфери протягом еволюції людського суспільства постійно зростала відповідно до зростання рівня розвитку його продуктивних сил та ускладнення виробничих відносин.

В.І. Вернадський у своїй праці "Декілька слів про ноосферу" писав наступне: "Людство, взяте як єдине ціле, стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємось, і є "ноосфера"" [13, с.509].

Перебудова біологічного середовища відбувається під впливом усвідомленої діяльності людини — природокористування.

Природокористування — це процес використання природних ресурсів у контексті суспільного виробництва для задоволення матеріальних та нематеріальних потреб людини.

На сучасному етапі розвитку можливостей людства щодо зміни навколишнього світу можна говорити про новий зміст поняття природокористування: як процесу глобального перетворення природного середовища (біосфери) на ноосферу за допомогою людської праці та розуму.

В економічному сенсі природокористування можна визначати як форму виробництва, зважаючи на думку К. Маркса про те, що "всякое производство есть присвоение индивидом предметов природы в рамках определенной формы общества и посредством нее" [14].

Розглядаючи економічні аспекти природокористування, варто відзначити що його організація та ефективність визначається рівнем розвитку продуктивних сил та виробничих відносин суспільства на певній стадії його розвитку. Природні ресурси виступаючи, з одного боку, складовою продуктивних сил суспільства — з іншого є об'єктом їх впливу як фактор виробництва, а тому рівень їх використання постійно удосконалюється з прогресом суспільства. В умовах науково-технічної революції вирішальним чинником дальшого зростання продуктивних сил та посилення процесів природокористування є впровадження у виробництво досягнень науки, яка перетворюється на безпосередню продуктивну силу і стає основою сучасного природокористування актуалізуючи розширення меж ноосфери. Якість природокористування при цьому визначається рівнем суспільно-економічного розвитку людства.

Нераціональне природокористування, основою якого є споживацьке ставлення до природних ресурсів, ігнорування екологічних пріоритетів, превалювання бажання забезпечити максимум потреб сьогодні без передбачення майбутніх наслідків, веде до формування таких ноосферних екологічних і соціально-економічних комплексів, що чинять негативний вплив на людину та її здоров'я.

За умов раціонально природокористування відбувається максимально можливе задоволення потреб у матеріальних благах при збереженні екологічного балансу та можливостей відновлення природно-ресурсного потенціалу. Іншими словами, раціональне природокористування максимально повно залучає біосферні ресурси до ноосфери, забезпечуючи подальшу можливість повторення цього процесу.

У процесі природокористування суспільство отримує продукти праці та сировинні ресурси для подальшого використання у виробництві. Раціональне природокористування по відношенню до відновних ресурсів продукує їх повне або часткове відновлення. При цьому нові ресурси можна вважати уже не природними в первісному значенні (тобто створенні без втручання людини), а ноосферними ресурсами.

Ноосферний ресурс — сукупність об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів навколишнього середовища, що отримані, створені або відновлені людиною і які використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та нематеріальних потреб людини.

У процесі суспільно-економічного розвитку все більша частка відновних природних ресурсів за допомогою діяльності людини в процесі суспільного виробництва перетворюватиметься на ресурси ноосферні.

Проблема взаємодії ноосферних і природних ресурсів стає все більш актуальною. Людство вчиться створювати нові живі організми та екологічні комплекси із заданими властивостями, які, вочевидь, краще відповідають потребам людства, ніж природні, однак навряд чи хтось зможе дати відповідь, до яких наслідків це може призвести, як, втім, і зупинити прогрес.

Сьогодні в такому контексті можна говорити не про процеси природокористування, а про процес природотворення.

Що стосується невідновних ресурсів, то, перетворюючись у кінцевому випадку на продукт праці, вони будуть виключатись з природокористування або через вичерпання та заміну на альтернативні або на заміну ще до вичерпання через підвищення альтернативної вартості.

Найбільш характерним прикладом ноосферних ресурсів в Україні є лісові ресурси.

Лісоресурсному комплексу України притаманні яскраво виражені ознаки екологічної та економічної кризи. Шляхом вирішення наявних проблем є забезпечення його сталого розвитку відповідно до світових та національних положень екологічної політики. Стале лісове господарство — це лісгосподарська діяльність зі створення і формування лісів з упорядкованою породною та віковою структурою, яка максимальною мірою забезпечує виконання лісами господарсько-економічної та соціально-екологічної функції за умови збереження біорізноманіття та сталості [15, с. 11].

Таким чином, мова йде про вирішальну роль людської праці та людського розуму у творенні лісу, без чого неможливе його існування. Ліс, отже, втрачає ознаки створеного природою ресурсу, перетворюючись на ноосферний ресурс.

Розглядаючи ліси як ресурс ноосфери, можна відзначити близькість виробництва лісгосподарської та сільськогосподарської продукції. Відмінним є насамперед тривалий період зміни лісових насаджень, а також вирощування лісу не просто як певного виду сільськогосподарської продукції, а як складного природного комплексу, у якому поєднуються різні види рослинності, тварин, ґрунтів, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що, однак, не перешкоджає характеризувати його кількісними та якісними показниками виходу корисної продукції на одиниці площі, як у сільському господарстві.

Розглядаючи лісівництво як галузь рослинницт-

ва [16, с. 6], необхідно констатувати, що об'єктом економічних відносин для його здійснення є земля. Таким чином постає проблема формування рентної плати у лісовому господарстві як плати за користування землею, а також відповідно і потреба у нових підходах до оцінки лісу як ноосферного ресурсу.

При здійсненні оцінки лісу як ресурсу ноосфери, можна виділити два поняття ренти:

— лісова рента, або чистий дохід, що припадає на одиницю ресурсу який використовується, наприклад кубічний метр деревини;

— земельна рента, або чистий дохід, що припадає на одиницю площі лісової землі, наприклад, на 1 гектар.

Співвідношення між названими видами рентами може бути описане наступним чином:

$$RL = f(r, Q),$$

де RL — земельна рента; r — лісова рента; Q — запас деревини на площі лісових земель, що оцінюється.

Оцінка вартості лісових земель може здійснюватись з використанням загальних принципів оцінки вартості земельних ділянок, з врахуванням особливостей лісових земель.

До таких особливостей варто відносити:

— тривалий виробничий цикл вирощування стиглого лісу як товарного продукту;

— визначальна роль вартості наявного на сьогодні деревостану в оцінці лісових земель — через зменшення вартості грошей з плином часу, реальна вартість лісу, що виросте через 80—100 років, буде мати надзвичайно малу величину в порівнянні з вартістю придатного до рубки лісу сьогодні;

— циклічні коливання вартості лісових земель, що співпадають з періодами обороту рубок — вартість землі буде досягати максимуму в момент здійснення рубок;

— залежність вартості деревостану від якісних характеристик лісових насаджень — вартість лісу визначається цінами на лісову продукцію, що, у свою чергу, залежать від товарних якостей деревини;

— ступінь економічної придатності (доступності) лісових ресурсів — ліси, як і інші природні ресурси, можна розділити на три категорії — доступні (доходи від заготівлі перевищують витрати), граничні (доходи можуть бути і вищі і нижчі витрат), недоступні (витрати перевищують доходи від заготівлі);

— багатозільове призначення лісу, використання при цьому може мати конкуруючий характер — ліси можуть використовуватись з різною метою одночасно (наприклад полювання, заготівля грибів, ягід, лікарських рослин; вибіркової заготівлі деревини) або лише з одною з них (лише виконання природоохоронних функцій, лише рекреація).

Основною відмінністю земельної ренти, що формується при використанні лісових земель, від земельної ренти, що формується в сільському господарстві, є тривалий період часу, що проходить від моменту створення лісових насаджень до моменту отримання лісової продукції.

Ліс має властивість протягом періоду росту лісового насадження до віку стиглості щорічно збільшувати свій запас шляхом природного приросту. Після досягнення певного віку ліс може зберігати свої товарні властивості, але з часом вони можуть погіршуватись у результаті процесів старіння і загибелі перестійних насаджень. Відповідно ціна лісової землі визначається запасом лісу в кожен рік цього періоду, а також якістю деревини. Таким чином, чим більший запас деревини в лісі і чим краща якість цієї деревини, тим вища ціна земельної ділянки вкритої лісом.

Оскільки плата за ліс, що росте, може бути отримана лише в майбутньому, то вартість такого лісу та земельної ділянки під ним залежить не тільки від річного приросту деревини, але й від вартості грошей в часі і періоду досягнення максимального запасу деревини. Іншими словами, вартість лісу залежить від ставки дисконтування, за якою майбутні вартості приводяться до теперішніх, і періоду досягнення лісом віку стиглості чи обороту рубки.

У зв'язку зі значною тривалістю періоду отримання лісового доходу, в оцінці лісових земель доцільно застосовувати технології дисконтування та компондування. Компондування доходів означає приведення їх теперішньої вартості до майбутнього часу через норму прибутку на капітал. Прийнято вважати, що майбутня вартість грошей збільшується відносно початкової суми грошей на величину, що відповідає відсотковій ставці. Дисконтування означає процес, зворотній компондуванню, і являє собою приведення вартості майбутніх витрат до теперішнього моменту часу, тобто їх зменшення на ставку відсотку.

Величина ставки дисконтування залежить від економічних факторів і очікувань інвесторів, що здійснюють вкладення у лісові проекти. Зважаючи на значну тривалість періоду відтворення лісу і відповідно інвестицій у лісове господарство, результати оцінки виявляють високу чутливість до зміни ставки дисконтування. На чим триваліший період часу відтермінований дохід, що отримується від лісу, тим менша його вартість. За мови існування високих ставок дисконтування він може отримати нульову оцінку. Ставки дисконтування для лісогосподарської діяльності повинні визначатись на основі переважаючої норми прибутку, скоригованої на ризик недоотримання чи зниження доходу. Якщо визначається інвестиційна вартість лісових земель (вартість, за якою данні землі можуть бути придбані при умові задоволення вимог інвестора до дохідності лісового проекту), то ставка дисконтування може визначатись, виходячи із очікувань інвестора, внутрішньої норми дохідності аналогічних і уже здійснених проектів.

Отже, можливі різні варіанти визначення ставки дисконтування із врахуванням різноманітних напрямів використання лісових земель і відповідно різноманітності ризиків неотримання доходів, що базуються на прогнозах ймовірності отримання різних результатів.

Оцінка вартості лісових земель може бути здійснена методами порівняльного і дохідного підходів. Методи витратного підходу можуть бути застосовані для оцінки вартості відтворення чи вартості заміщення лісів з певною метою, наприклад, оцінки мінімальної величини екологічної шкоди, спричиненої рубками чи пошкодженням лісу, і встановлення величини компенсаційних платежів для її відшкодування. Варто відмітити, що, аналогічно випадку з сільськогосподарськими угіддями, джерелами земельної ренти може виступати експлуатація землі (отримання доходів від заготівлі деревини, ведення мисливської, рекреаційної чи іншої діяльності) і здавання в оренду чи концесію земельних ділянок лісового фонду.

Найбільш придатними, на нашу думку, методами оцінки ринкової вартості лісових земель можуть стати методи дохідного підходу (капіталізація земельної ренти і дисконтування грошових потоків) і метод порівняння прав користування і володіння лісовими земельними ділянками, наприклад, прав оренди і концесії. Метод порівняння може бути застосований лише за наявності та функціонування ринку подібних прав.

Вибір методів оцінки лісових земель визначається передусім метою оцінки і доступною інформацією, призначенням лісових ресурсів і видом використання лісових земель. На формування вартості лісових земель впливає велика кількість факторів. Серед найбільш суттєвих можна виділити:

- наявність транспортних шляхів та іншої інфраструктури, що забезпечує процес лісозаготівлі;
- наявність ринків збуту продукції лісу;
- забезпеченість робочою силою;
- породний склад насаджень;
- середній об'єм хлиста;
- середній експлуатаційний запас деревини на гектар лісонасаджень;
- рельєф місцевості та стан ґрунтів;
- відстань доставки лісоматеріалів до пункту призначення чи нижнього складу;
- співвідношення об'ємів зимової та літньої заготівлі;
- ринкова ціна одиниці кінцевої продукції з заготовленої деревини;
- ринкова ціна кубометра деревини.

Ці фактори також придатні для використання як елементи порівняння у випадку застосування методу порівняння продаж до лісових земель, в разі включення цих земель або прав на їх використання у ринковому обіг.

Зважаючи на можливість багатоцільового використання лісових земель, доцільно їх оцінку здійснювати з врахуванням специфіки утворення доходу за кожним видом лісокористування. З метою такої оцінки лісові землі можна розділити на три основні категорії:

- землі, призначені переважно для вирощування і заготівлі деревини;
- землі, призначені переважно для лісокористування не пов'язаного з заготівлею деревини, що

повністю виключає можливість заготівлі у промислових масштабах;

— землі із взаємодоповнюючими видами лісокористування.

Оцінка земель призначених переважно для вирощування і заготівлі деревини повинна враховувати різні можливості отримання доходу. У залежності від цього ділянки земель лісового фонду доцільно розділити на три групи:

— землі, не вкриті лісовою рослинністю, але призначені для її відновлення (вирубки, згарища, загиблі деревостани і т.д.);

— землі, зайняті насадженнями, які на момент оцінки їх вартості не входять до категорії стиглих та перестійних лісів, тобто землі зайняті молодняками, середньовіковими та пристигаючими насадженнями;

— лісові землі, зайняті стиглими та перестійними насадженнями.

Розрахунок вартості першої групи земельних ділянок, у випадку їх використання для вирощування і заготівлі деревини, можна проводити як оцінку теперішньої вартості доходу від наступних рубок головного користування у стиглому віці за мінусом витрат на лісовідновлення після кожного обороту рубки і капіталізованих постійних витрат на управління і охорону лісів.

Для другої групи земельних ділянок, у випадку їх використання для вирощування і заготівлі деревини, розраховується як сума теперішньої вартості насадження, що вирощується на ділянці у момент рубки головного користування за мінусом витрат на лісовідновлення після першої рубки головного користування, і теперішньої вартості капіталізованих доходів від наступних рубок головного користування, починаючи з другої рубки за мінусом капіталізованих постійних витрат на управління і охорону лісів.

Для третьої групи земельних ділянок у випадку їх використання для вирощування і заготівлі деревини, розраховується як сума вартості насадження, що вирощується на ділянці, придатного в момент для здійснення оцінки до рубки головного користування за мінусом капіталізованих постійних витрат на управління, охорону і захист лісів, витрат на лісовідновлення після першої рубки головного користування і теперішньої вартості капіталізованих доходів від наступних рубок головного користування, починаючи з другої рубки.

Зазначимо, що, оскільки насадження третьої групи лісів, яке вирощується на ділянці, придатне до рубки у момент здійснення оцінки, то його вартість дорівнює добутку наявного експлуатаційного запасу деревини на лісову ренту, що продукується одним кубометром цього запасу.

Чистий дохід від використання лісових земель у момент рубки головного користування (земельну ренту) можна визначити у два етапи.

Не першому етапі визначається чистий дохід, що припадає на кубометр деревини на пні (лісова рента). На другому етапі визначається чистий дохід що припадає на землю.

Основними статтями витрат, які враховуються при розрахунку як лісової ренти, так і чистого доходу, що припадає на землю, є:

- матеріальні витрати;
- заробітна плата;
- транспортні витрати;
- витрати на обслуговування техніки;
- амортизаційні витрати;
- відсотки на інвестований капітал;
- створення резервів оборотного капіталу;
- інші.

В економічному відношенні застосування даних підходів приводить до висновку, що вартість лісових земель, призначених для заготівлі деревини, визначається виключно вартістю лісу, що на них вирощується. Розмір доходу, що може бути отриманий від другої та наступних рубок, виявляється надто малим після дисконтування за період 80—100 років. За ділянку, на якій вирощується молодняк, який можна буде зрубати через 80—100 років, жоден покупець не буде готовий сплатити значиму суму коштів. У цьому полягає специфіка використання лісових земель та її відмінність від інших видів використання землі.

Проблема в тому, що сільськогосподарська земля, міська земля чи навіть лісова земля, що передається для ведення мисливського господарства чи рекреаційних цілей, не втрачає своєї вартості у результаті збору врожаю чи виробництва послуг, оскільки капітал сконцентрований у самій землі і будівлях, які у вигляді "врожаю" не збираються. У випадку з лісовими землями ситуація інша. Та ділянка, на якій проведена заготівля деревини у поточному періоді, одразу втрачає свою вартість на 90% і більше, оскільки капітал був майже повністю зосереджений у зрубаних деревах. Така специфіка функціонування капіталу у лісовирощуванні може надзвичайно негативно вплинути на процеси лісовідновлення, через тиск норми прибутку в альтернативних проектах використання лісових земель, що спонукатиме до зміни їх цільового призначення після здійснення рубок головного користування, тобто до скорочення площі земель лісового фонду.

ВИСНОВКИ

Отже, ліс як ноосферний ресурс вимагає нових підходів до його оцінки. Оцінка лісових ресурсів має базуватись на визначенні величини земельної ренти у лісовому господарстві. Запропоновані у статті підходи до її формування можуть стати теоретичними передумовами реформування рентних відносин у галузі природокористування. Подальше існування людства буде проходити в ландшафтах та умовах ноосфери. Якість такого існування залежить лише від самої людини як творця навколишнього середовища.

Література:

1. Балацкий О.Ф. Антология экономики чистой среды / О.Ф. Балацкий. — Сумы: ИТД "Университетская книга", 2007. — 272 с.

2. Быстряков И.К. Рента как инструмент управления экономическим пространством / Быстряков И.К. // Актуальные проблемы формирования рентной политики в современных условиях. — К.: РВПС Украины НАН Украины, 2007. — Ч. 2. — С. 226—229.

3. Голубець М.А. Вступ до геосоціосистемології / М.А. Голубець. — Львів: Полпі, 2005. — 199 с.

4. Данилишин Б.М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Данилишин Б.М., Шостак Л.Б. — К.: СОПС Украины НАУНУ, 1999. — 367 с.

5. Коваль Я.В. Реформування лісоземельних відносин / Я.В. Коваль // Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель. — К.: РВПС України НАН України, 2000. — С. 211—215.

6. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації) / В.С. Кравців. — Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2007. — 336 с.

7. Мельник Л.Г. Основи стійкого розвитку: посібник для післядипломної освіти / Л.Г. Мельник. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. — 383 с.

8. Міщенко В.С. Природно-ресурсна рента і рентна політика в Україні / В.С. Міщенко, Б.М. Данилишин // Економіка України. — 2003. — № 12. — С. 3—14.

9. Мишенин Е.В. Принципы лесной политики в сфере трансформации форм собственности на природные ресурсы / Е.В. Мишенин, В.А. Андреева // Економіка: проблеми теорії та практики. — Донецьк: ДНУ, 2001. — Вип. 86. — С. 24—28.

10. Синякевич І.М. Економіка галузей лісового комплексу / І.М. Синякевич. — Львів: Світ, 1996. — 184 с.

11. Фурдичко О.І. Лісова галузь України у контексті збалансованого розвитку: теоретико-методологічні, нормативно-правові та організаційні аспекти / О.І. Фурдичко, В.В. Лавров. — К.: Основа, 2009. — 424 с.

12. Хвесик М.А. Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи / М.А. Хвесик, Н.В. Збагерська. — Рівне: Вид-во РДТУ, 2000. — 199 с.

13. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. — М.: Наука, 1988. — 520 с.

14. Маркс К. Капитал. / К. Маркс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://philosophy.i-bunin.net/view/17916/8>

15. Голуб О.А. Аналіз втрат лісових ресурсів України / О.А. Голуб, І.Я. Антоненко // Продуктивні сили і регіональна економіка: [зб. наук. праць] у 2 ч. — К.: РВПС України НАН України, 2003. — Ч.2. — С. 10—14.

16. Фурдичко О.І. Земля як природний ресурс — найважливіший об'єкт у виробництві сільськогосподарської і лісгосподарської продукції / О.І. Фурдичко, М.Х. Шершун // Вісник аграрної науки. — 2011. — № 8. — С. 5—9.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2011 р.